

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity

issn: 2148-5011

KTÜİFD, cilt / volume: 4, sayı / issue: 2

(Güz / Autumn 2017): 249-255.

❖ **Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi**, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabûl Etmeliyiz? Dârü'l-Fünûn Efendilerine Tahrîrî Konferans*, sad. ve yay. haz. Kemal Kahramanoğlu - Ali Utku, (Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2016), 227 s.

Züleyha Birinci*

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) II. Meşrutiyet döneminin önemli fikir adamlarından biridir. Osmanlı'nın son dönemlerine tanıklık etmiş, siyasetle uğraşmış, döneminin dinî ve fikrî sorunlarıyla ilgilenmiş, tasavvufta vahdet-i vücûd anlayışına meyletmiş, ayrıca edebiyatla da meşgul olmuştur. İslam dini aleyhine serdedilen asılsız bir takım iddiaları reddetmede, özellikle maddeci pozitivist cereyanlara karşı durmada önemli hizmetleri olmuş ve birçok eser bırakmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Dârülfünûn'da bir müddet felsefe müderrisliği de yapan Filibeli Ahmed Hilmi'nin eserlerinden biri de "*Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabûl Etmeliyiz? Dârü'l-Fünûn Efendilerine Tahrîrî Konferans*" ismini taşır. Filibeli bu eserini Dârülfünûn müntesiplerinin kendisine bu konuda yönelttikleri soru üzerine yazılı bir konferans şeklinde kaleme almıştır. Bu kitap, Filibeli'nin bu eserini merkeze alan bir çeviriyazı ve sadeleştirme çalışmasıdır.

Kitap Ali Utku ve Kemal Kahramanoğlu'nun "Filibeli Ahmed Hil-

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kalam Anabilim Dalı, zbirinci@ktu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0397-8130.
Assistant Professor, Karadeniz Technical University Faculty of Theology, Department of Kalam, Trabzon/Turkey.

mi’de Batı Felsefesinin Alımlanması Sorunu: ‘Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?’” başlıklı sunuş yazısıyla (s. 7-22) başlıyor. Burada “Hangi felsefî mesleği kabul etmeliyiz?” sorusunun, felsefeyle yolu kesişen herkesin muhatap olduğu, felsefenin kendi tarihiyle ilişkisinden kaynaklanan bir soru olduğu belirtiliyor. Bu doğrultuda Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı münevverânını meşgul eden en ciddi sorulardan biri olan bu soruyla geç Osmanlı düşünce hayatını şekillendiren diğer aktörler kadar Filibeli Ahmed Hilmi’nin de muhatap olduğu ifade ediliyor. Bu soru karşısında Filibeli’nin tutumu ise pozitivist, materyalist cereyana karşı eklektik spiritüalizme temayül şeklinde izah ediliyor.

Sunuş yazısının ardından Hilmi Yavuz’un “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Bey ve Türkiye’de Felsefe Sorunu” adlı makalesi (s. 23-29) yer alıyor. Yavuz, Filibeli’nin görüşlerini çeşitli yönlerden ele alıp eleştiriyor. Filibeli’nin ‘bize nasıl bir felsefe gerekli?’ sorusuna eklektisizm ile cevap verdiğini ancak bunun gerekli ve yeterli bir cevap olmadığını dile getiriyor. Filibeli’nin verdiği cevabın, “bize” ifadesinin arka planını inşa eden sosyal ve tarihi bağlamı göz ardı ettiği için yetersiz kaldığını düşünen yazar, bize özgü bir felsefenin ancak ahlak felsefesi ve siyaset felsefesi üzerinden üretici olabileceği fikrini taşıyor.

Kitapta bu makaleden sonra Filibeli’nin mezkûr eserinin Osmanlıca aslından yapılmış çeviriyazısı (s. 33-57) bulunuyor. Yazılı konferans şeklindeki küçük hacimli bu esere ek olarak Filibeli’nin *Târîh-i İslâm* adlı kitabının “Başlangıç” bölümünün çeviriyazısı (s. 59-125) da kitapta yer alıyor. Filibeli Ahmed Hilmi’nin yazılı konferansında atıfta bulunduğu bu “Başlangıç”, konuyla ilişkisi dolayısıyla kitabı hazırlayanlar tarafından bu çalışmaya da dâhil edilmiş, ardından sırasıyla her iki çeviriyazının sadeleştirmeleri gerçekleştirilmiş (s. 127-152, 153-219).

Kitabın gerek çeviriyazı gerekse de sadeleştirme kısımları özenle hazırlanmış, titiz bir çalışmanın ürünü. Okuyucuya her iki eserin hem çeviriyazısını hem de sadeleştirmesini bir arada görebilme imkânı sunulmakta. Ancak kitabın kapağına ilk bakışta, Filibeli’nin sadece yazılı konferansı üzerine yapılmış bir çalışma olduğu intibayı uyanmakta. Bu durumun çalışmaya harcanan emeği önemli ölçüde gölgelediği kanaatindeyiz. Bundan başka çeviriyazı ve sadeleştirme metinlerinde köşeli parantez içinde yer alan rakamların, Osmanlıca matbu nüshaların sayfa numaralarına ait olduğuna bir dipnotla işaret edilmesinin, okuyucunun zihninde bir belir-

sizliğin oluşmasını engelleyeceği düşüncesindeyiz. Buna ek olarak *Târîh-i İslâm*'ın "Başlangıç" bölümüne ait sadeleştirme metninde yer alan çeşitli tasniflere ait rakam ve harf sıralamalarındaki hataların (s. 183-187, 192-193, 204) düzeltilmesi, kitabı şeklen daha kusursuz kılacaktır.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye ait eserlerin içeriğine gelince, yazılı bir konferans metni olan ilk eserinde Filibeli, vatanımızı ve milletimizi yüceltmek için mevcut felsefe mesleklerinden hangisini seçmenin uygun olacağını kendisine sorulduğunu, ancak bu ağır soru karşısında, belli bir mesleği belirtmekten çok konuyla ilgili temennilerine ve değerlendirmelerine yer vereceğini ifade etmektedir. Bu meyanda ona göre medenî hayatta en gerekli olan şey, fikirler ve eylemlerde sağlam bir metoda bağlı kalmaktır. En sağlam metot da analiz metodudur. Ne var ki baktığımızda İslam âlemindeki hatta bütün Doğudaki en büyük noksan, metottur. Bizde iyi kötü hiçbir metodun olmayışı bizi açık ve belirli bir idealden de mahrum bırakmıştır. Hâlbuki her insan bir kuvvettir ve bu kuvvet bir metot dâhilinde düzgün bir hedefe doğru belirli bir maksat için sarf edilmezse israf edilmiş bir kuvvete dönüşmüş olur.

Filibeli'ye göre mesela bir İngiltere'nin aksine bizde belirli bir ideali olan, hele düzgün bir metodu olan yok gibidir. Ona göre esasında idealden bütünüyle mahrum bir insan tasavvur edilemez. Ancak bizde ideal, belirli bir maksadı bildirmekten ziyade genel bir temenniye içerdiğinden, maksadın elde edilmesi de iradeyle gayretten değil tesadüften beklendiğinden, atalet, aşırı tevekkül gibi vasıflar hüküm sürüp gitmekte ve istenilen netice de ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle ona göre biz, çok güzel temennileri olan ancak metot ve ideali olmayan bir topluluk durumundayız. Bu noktada Filibeli Ahmed Hilmi, bir toplumda düzgün bir metot ve gaye görülebilmesi için o toplumun düşünen fertlerinde ve etkili insanlarında, öncelikle şahsî sonra da genel metotlar ve gayeler bulunması gerektiğini belirtmektedir.

Filibeli Ahmed Hilmi, Avrupa'nın bizden evvel işe başladığını, icat ve buluşlar gerçekleştirerek tecrübe kazandığını, onların mesaisi sayesinde bizim kısa bir zamanda onların yetkinlik seviyesini bulabileceğimizi düşünmekte ve Japonya'yı da buna örnek vermektedir. Ona göre Avrupa bir fikirler ve sonuçlar sergisidir. Biz onlardan bizim için faydalı olacak şeyleri almalı, zararlı olacak şeyleri ise terk etmeliyiz. Fakat bu ancak seçerek almakla mümkün olur, seçerek almak da belirli bir ideal ve düzgün

bir metotla yapılabilir. Biz ise seçerek almak yerine taklit yolunu tutuyoruz. Biz bir Fransız gibi giyiniyor, bir İngiliz gibi geziniyor, bir İtalyan gibi şarkı söylüyoruz ama savaş malzemesi üretecek bir mühendis, fabrika tesis edecek bir kişi, şirket meydana getirecek bir iktisatçı çıkaramıyoruz. Avrupa ve Amerika'da böylesi binlerce olduğundan, bizde ise bulunmadığından dolayı da başarıyı yakalayamıyor, mağlup oluyoruz.

Filibeli, milli ve dinî taassubun Avrupa'nın iki güçlü yönü olduğunu düşünmektedir. Ona göre Avrupa milletlerinin yönlendirici, ezici güçlerinin ve saadetlerinin sebebi kendi milletlerini sevmek hatta milliyetperest olmak iken biz bu hakikati görmüyor ve milliyetperverliğe düşmanlığı, zavallı memleketimize bir fayda verir sanıyoruz. Yine Avrupa, dini yaymak için milyonlar sarf ederek pekçok ruhâniyi insanlığa musallat ediyor iken biz bu hakikati de görmüyor, hemen hemen yegâne mücadele ve mukavemet vasıtamız ve silahımız olan dinî duyguya hücum ediyoruz. Özetle ona göre Avrupa'nın kuvvet ve kudretini meydana getiren amillerin hiçbirini ele geçiremediğimiz halde ne kadar hastalıkları, zehirleri varsa hepsini kolaylıkla kabul ediyoruz. Esasında Filibeli'ye bu düşüncelerinde hak vermemek mümkün değilse de inkâr ve küçümseme hastalığından kaçınmanın bağınazlık ve ırkçılık hastalığına düşürmemesi gerektiğine de işaret etmek gerekiyor.

Bunun ardından mevcut felsefî mesleklerle ilgili çok genel bazı değerlendirmelerde bulunan Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre bütün felsefe meslekleri spiritüalizm, idealizm, materyalizm ve panteizm olmak üzere dört temel şekle indirgenebilir. Ancak bu mesleklerden hiçbirisi hata-dan uzak değildir, her birinde bir takım hakikatler bulunmakla beraber hakikati sabit olmamış teoriler ve varsayımlar da vardır. Bundan dolayı Filibeli sanayi, iktisat ve geçim gibi işlere ait hususlarda bilim ve tecrübenin gösterdiği ilkeleri kabul, felsefe ve ahlak alanında ise her mesleğin içerdiği hakikatleri seçip almakla meydana gelecek eklektizm mesleğini seçmekten daha güvenilir yol olmadığını düşünmektedir.

Nihaî olarak Filibeli'ye göre vatanın gençleri red ve inkâr, müfrit dogmatizm, çevreyi aşığılama, amiyane taklit gibi ifratlardan kaçınırlar, milli duygular ve vatanımızın ihtiyaçlarıyla bilimsel hakikatlerin birleştirilmesi yolunu bulurlarsa bu milleti selamete ulaştırmanın imkânını bulmuş olurlar. Buna göre dinî işlere ve hususlara karşı kayıtsız kalmak, dinî idareyi israiliyât veya nakliyâtta başka sermayesi olmayanların eli-

ne bırakmak millî yükselişe engel olan en helak edici engeldir. Bu sebeple cahilâne sofuluktan ve mukallidâne dinsizlikten uzak durulmalıdır ki ilerleme gerçekleşebilsin.

Bu çalışmada ikinci olarak Filibeli'nin, müsteşrik Dozy'nin İslâm tarihiyle ilgili yazdığı kitaptaki asılsız görüşlerini tenkit maksadıyla yazdığı, *Târîh-i İslâm* adlı kitabının "Başlangıç" kısmına yer verilmiştir. Filibeli, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabûl Etmeliyiz?* başlıklı Dârülfünûn efendilerine yazılı konferansında ele aldığı felsefî mesleklerden çoğunun eleştirisine, *Târîh-i İslâm* adlı kitabının "Başlangıç" kısmında da muhtasaran yer vermektedir. İki eserin birbiriyle alakası dolayısıyla bu çalışmaya da dâhil edilen *Târîh-i İslâm'ın* "Başlangıç" kısmında Filibeli Ahmed Hilmi tarih, din - felsefe ve bilim ilişkisi, din, dinsizlik ve sonuçları, dinlerin tasnifi, manevi değerleri açısından dinlerin tasnifi, Hristiyanlığı ve dinleri eleştirenler, İslam ve gayr-i müslim eleştirmenler ile tarihçiler konuları üzerinde durmaktadır.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin buradaki dikkat çekici düşüncelerinden bazılarını şöyle ifade etmek mümkündür: Ona göre bilim bir hadisenin şekliyle ve nasıllığıyla meşgul olurken hikmet içyüzüyle ve sebepleriyle meşgul olur. Hikmet dine yardımcı ve tamamlayıcı konumdadır ancak hiçbir zaman dinî hissi doyuramaz ve insanı dinden müstağni kılamaz.

Filibeli'ye göre ilkel insan da dâhil olmak üzere bütün insanlar kendilerinde "Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gidiyorum?" gibi sorulara bir cevap bulma mecburiyeti hissederler. Yapay karışıklıklara maruz kalmayıp bu soruları soran kişi, neticede kendi nefsi ve çevresi üzerinde bir varlık bulunduğunu keşfeder, bir şekilde yüce yaratıcıyı bulur ve O'nu bilir.

Filibeli Ahmed Hilmi dinin gerekliliğinin inkâr edilemez bir hakikat olduğunu beyan eder. Ona göre din adına yapılan tahribatların hepsi, dinin suiistimal edilmesinden meydana gelmiş sonuçlardır. Din namına işlenen cinayetler sebebiyle dinin gereksizliği veya zararlı olduğu iddia edilemez. Çünkü bunlar din adına işlenmiş olmasına rağmen esasından dinin yasakladığı şeylerdir. Hâlbuki din adına işlenmiş güzel işler ve faziletler de sayısızdır. Üstelik bunlar dinin emirlerine de uygun olduğundan, bu durum dinin gerekliliğinin en büyük tarihî delilidir.

Burada Filibeli'nin fikriyatı açısından değinilmesi gereken önemli

bir husus da şudur ki ona göre İslam dini hakkında “Kul ile Rab arasında yalnız ‘yaratıcı-yaratılmış’ nispeti bulunup kulun kendisini Rabb’inden ayrı ve gayrı gördüğü dinler” şeklinde yapılacak bir tasnif, noksan bir tasniftir. Ona göre İslâm’ı böyle bir kategoride görmek aslında İslâm’ın toplayıcı inanç esaslarının şer’î ve genel şekli gereğince doğru ise de hikemî ve tasavvufî şekli itibariyle noksandır. Filibeli, tasavvufî ve hikemî mertebesi itibariyle İslâm dinini, yokluk ile varlığın orta noktasından ibaret ve bütünüyle tevhidi bildirir bir mertebeye iade etmeyi gerekli görür. Filibeli Ahmed Hilmi, İslam akidesi konusunda âlimler topluluğu ile mutasavvıflar arasındaki anlayış farkı noktasında da aynı şekilde mutasavvıflara hak verir konumdadır.

Filibeli, oryantalist Carra de Vaux’un cihad ve kadınların tesettürü konusunda İslam’a yönelttiği eleştirilerinden cihadla ilgili olarak Müslümanlara farz olan cihadın iki esaslı noktası olduğunu, bunların da zulmü ortadan kaldırmak ve meşru müdafaa olduğunu beyan etmektedir. Ona göre zuhurunun ardından İslâm, mütecaviz beldeleri silahla istilaya başlamış ancak maddî istilayı manevî istila takip etmiş, şirk yerine vahdet, zulüm yerine adalet kaim olmuştur. Tarih bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Ancak daha sonra cihadın bu ilk şeklindeki hikmetli ve muhterem durum değişmiş, zulmü ortadan kaldırma eylemi bazı zalim padişahların eğlence ve gelir elde etme vasıtası haline gelmiştir. Ancak bu kabahat İslâm’ın değil, insanî ihtiraslarıdır. Filibeli bunun yanında cihadın bu ilk şeklinin zamanımızda söz konusu olamayacağını, artık İslâm’ın teyit edilmiş ve kurulmuş olduğunu, kendini müdafaaya, hakikatlerini kelâmı yaymaya ve manevî istilalara muktedir olduğunu düşünmekle beraber, bu düşüncenin ne derece haklılık payı taşıdığı hâlâ üzerinde düşünülmeğe değer bir meseledir.

Cihadın meşru müdafaa amaçlı ikinci şekline gelince Filibeli’ye göre varlığını korumak en basit bir organizmanın bile en meşru hakkıdır. Müslümanlar vatanlarını kimseye çiğnetmek istemezler, vatanlarını müdafaa etmeye dinen mecburdurlar ve bu da en tabii haklarıdır. Ne var ki İslâm’ı cihadla ve kılıç kullanmakla, şiddet ve taassupla itham eden diğer din mensupları kendi tarihlerindeki görülmemiş muharebeleri, katliamları, otodafeleri, engizisyonları unuturlar.

Filibeli Ahmed Hilmi tesettür ve kadın konusuyla ilgili olarak da İslâm âleminin, İslam dininin hakikatlerinden pek çoğunu yitirdiği için

gerçekten de kadınlarımızın teessüf edilecek bir seviyeye düştüklerini ifade etmektedir. Ancak Müslümanların çöküş devirlerinde düştüğü aşağı ahlak derecesi dikkate alınırsa kadınların örtünmüş olmamasından ön-görülen sonucun, şimdiki seviyeleri yanında daha fazla ahlaksızlığa düşmelerinden başka bir şey olamayacağını belirtmektedir. Filibeli tesettür konusunda, İslâm'da örtünme farz ancak bunun gerçekleşme şeklinin âdet olduğunu düşünmektedir. Ayrıca tesettürün makul bir şekilde konulabileceğini, örtünmenin kadınlar için külfet sayılamayacak bir sınıra sokulabileceğini de belirtmekte ancak bunun ölçüsüne dair bir açıklık getirmemektedir. Aynı konuyla ilgili olarak Avrupalılarla İslâm'ı her vakit ayrı bırakacak noktanın, tesettür meselesi değil müşareket meselesi olduğunu ifade etmektedir.

Kadınların çalışmasıyla ilgili olarak da İslâmiyet'in bir kadını öğrenim ve öğretimden, ticaretten, çalışmaktan, velhasıl tabiatın ve hikmetin müştereken bahşettiği hukuktan mahrum etmeyeceği tespitini yapmaktadır. "Şu halde kadınlarımızın şimdiki ruhsal ve toplumsal sefaletleri, biz erkeklerin sefaleti sonucudur" demektedir, iki tarafın vakar ve izzetine, tabiatın her iki cins için çizdiği zorunlu hudutlara aykırı olmamak üzere İslâm'ın örtülü kadınlarının, Avrupa kadınlarının düştüğü zelil dereceye düşmeyerek onlardan ziyade ilerleyebileceğini vurgulamaktadır.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin mezkûr iki eserinin çeviriyazı ve sadeleştirmelerinin ardından, her iki eserin Osmanlıca matbu nüshalarının ilk üç sayfalarına ait fotoğraflarla (s. 220-223, 224-227) çalışma sona ermektedir. Son söz olarak bu kitap, Filibeli Ahmed Hilmi'nin fikirlerinden bir nebze tatmak isteyenler için yerinde bir tercih olacaktır.